

УДК 81'373.7(=112.2=161.2)

Каракевич Р.О.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ЗМІСТ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У СФЕРІ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. У статті досліджується національно-культурний смисл фразеологічних одиниць у сфері духовної культури. Аналіз процесів утворення та розвитку фразеологізмів у різних мовах дає можливість визначити їх національно-культурну специфіку, виявити лінгвокультурологічні особливості фразеологічних номінацій, розглядати фразеологічні одиниці як ментальне надбання етнокультури, їх функціональність та семантичну структуру. Аналіз типів фразеологічних одиниць засвідчив, що, багато німецьких та українських фразеологічних одиниць є своєрідними й неповторними, вони являють собою віддзеркалення німецьких та українських традицій, німецької та української культури, дають уявлення про особливості способу життя німецького та українського народів.

Ключові слова: семантична структура, лінгвокультурологічне значення, національно-культурний зміст, фразеологічні номінації, національно-культурний аспект.

Karakevych Roksolana

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

NATIONAL AND CULTURAL ASPECTS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE SPHERE OF SPIRITUAL CULTURE

Summary. National and cultural aspect of phraseological units in the sphere of spiritual culture is being investigated in the given article. The analysis of the processes of the formation and development of phraseologisms in different languages gives an opportunity to define their national and cultural specificity, to reveal

linguo-cultural peculiarities of phraseological nominations, to consider phraseological units as a mental acquirment of ethnoculture, their functionality and semantic structure. The archetypes and stereotypes of representatives everyday, ritual and ceremonial behaviour of German and Ukrainian ethnic cultures, deeprooted in phraseological linguistic culture-remnants, have been reconstructed. The common and different typological characteristics of the investigated phraseological linguistic culture-remnants have been discovered. Analysis of the types of phraseological units has shown that many German and Ukrainian phraseological units are original and unique, they represent the reflection of German and Ukrainian traditions, German and Ukrainian culture, give an idea of the peculiarities of the way of life of the German and Ukrainian peoples. The phraseological structure, in particular the mental sphere, is the most transparent for the linguistic means of the concepts of the "language" of ethnoculture, since on the figurative basis of phraseologisms (in particular, in symbols, stereotypes) we see whether we are experiencing the characterological features of world perception, the worldview of a particular ethnic group, serving as an integral part understand "mentality, morals, life, way of life". Phrasal units arise in national languages on the basis of such a figurative representation of reality, which reflects the everyday-empirical, historical or spiritual experience of the language community and is, of course, associated with its cultural traditions, since the subject of the nomination in speech activity is always the subject national culture.

Keywords: semantic structure, linguo-cultural importance, national and cultural feature, phraseological nominations, national and cultural aspect.

Постановка проблеми. Важливим орієнтованим напрямом дослідження національно-культурного смислу фразеологізмів є аналіз їхньої внутрішньої форми. Саме з урахуванням внутрішньої форми найбільш повно і яскраве розкривається цілісна семантика фразеологічних одиниць. Внутрішня форма фразеологізмів виражає засіб бачення світу, або, точніше, є засобом відображення навколишньої дійсності, що, на нашу думку, заслуговує на найсерйознішу увагу не тільки лінгвістів, а й філософів, психологів та інших спеціалістів. Дослідження внутрішньої форми фразеологічних одиниць (ФО) допомагає зрозуміти основні чинники оновлення і розвитку фразеологічної системи. Внутрішня форма ФО визначається як співвідношення первинного значення компонентів і загального первинного значення прототицу ФО до вторинного значення компонентів і загального значення фразеологічної одиниці, відтворене в його структурі у вигляді окремого компонента.

Актуальність статті зумовлена антропоцентричним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на розкриття національно-культурного смислу фразеологічних одиниць у сфері духовної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз ФО, як лінгвокультурологічний матеріал, пошук зв'язку між образом (антропоцентричними, навколишньої дійсності, надприродних істот та явищ), відбитим номінативною одиницею із символами, та іншими знаками національної та загальнолюдської культури, що засвоєна народом носієм мови є необхідним для з'ясування етнокультурних особливостей, потрібних для семантичного, структурного, функціонального аналізу, адже, система образних основ фразеологізмів є засобом втілення та накопичення основ культурно – національного світогляду й соціального досвіду етносу. Образи у ФО є – національно-специфічними, які відображають дійсність у дзеркалі етнічних та індивідуальних пріоритетів [1].

Таким чином, національно-культурний аспект дослідження мовних одиниць дав змогу ширше розкрити функціонально-семантичні можливості фразеологізмів, що містять безеквівалентну лексику, поглибити розуміння їх змісту, а конкретний аналіз слов'янських

та неслов'янських фразеологічних одиниць дає можливість краще побачити як національну своєрідність кожного з цих мовних явищ, так і те спільне, що їх об'єднує, визначаючи в певній мірі відмінні і спільні риси цих двох культур. В ході нашого аналізу виявлені певні ряди фразеологізмів з неповторною національно-культурною семантикою, що мають унікальний лінгвокультурний образ кожного з цих народів.

Беручи до уваги аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, а це насамперед такі розвідки як: "Культурно-національна специфіка та символіка номінативних одиниць (на матеріалі фразеологізмів німецької мови)", "Лінгвокультурологічні засади вивчення фактів мови й культури у зіставній фразеології", "Функціональний аналіз фразеологізмів у мовному аспекті", – семантичні процеси, що відбуваються, свідчать про те, що теоретичні основи семантичної реалізації ФО у фразеології носять універсальний характер.

Наукова новизна одержаних результатів. Розкрито національно-культурний смисл фразеологічних одиниць у сфері духовної культури на матеріалі німецької та української мов; виявлений їх культурологічний аспект, функціональність, джерела національно-культурної специфіки та лінгвокультурологічні особливості фразеологічних номінацій у мовному аспекті.

Мета статті. Мета пропонованої розвідки полягає у виявленні національно-культурного смислу, функціональності та конотативності фразеологічних одиниць німецької та української мов у сфері духовної культури.

Об'єкт: культурно-національна семантика у фразеологічних одиницях духовної культури.

Виклад основного матеріалу. Так, культурно- національна семантика представлена у внутрішній формі окремих ФО і їх національно-культурний смисл виражений і у парних символах, наприклад: **характер і особистість:** нім.: *sein wahres Gesicht zeigen* – показати своє справжнє лице; нім.: *aus gutem Holz geschnitzt sein* – укр.: мати добрий характер; нім.: *sein Licht nicht unter den Scheffel stellen* – seine guten Seiten nicht verbergen – не приховувати свої добрі риси; **дружба і симпатія:** нім.: *mit j-m ganz dick sein* – eng befreundet sein – бути у тісній дружбі;

durch dick und dünn mit j-m gehen – Freundschaft auch in schwierigen Zeiten – дружба у важки часи; **гордість і покірність**: нім.: *die Nase hochtragen* – нести високо ніс; нім.: *einen Sündenbock suchen* – когось робити винним за свої помилки; **розум і дурість**: нім.: *das Ei des Kolumbus* – einfache Lösung eines schwierigen Problems – просте рішення важливої проблеми [6, с. 75].

Так, ФО включають до своєї структури певний символ, національний зміст який передає важливу інформацію про особливості бачення світу тим чи іншим народом, тією чи іншою культурою. Національною специфікою та національно-культурною конотацією (експресією) наділені номінації на позначення духовності, у основі яких є певний образ, наприклад: *Життя, Любов, Кохання, Ненависть, Гнів, Печаль, Небезпека, Зрада, Азарт, Бажання, Душа, Зло, Пекло, Думка* та інші. Нім. *auf Leben und Tod* – не на життя, а на смерть; *im Leben und Sterben* – навіки, на віки вічні; *über j-s Leben und Tod Herr sein* розпоряджатися чийм-н. життям; *es geht um Leben oder Sterben* – це питання життя або смерті; укр. *не на життя, а на смерть* [3, т. 2, с. 15; 4, с. 236–237]. Приклади *життя та смерті* онтологічно пов'язані як два етапи земного й потойбічного існування людини і їх національно-культурний зміст виражений у парних символах: *життя – смерть*. Напр.: нім. *der letzte Weg* – остання путь; *aus dem Leben gehen* – піти з життя; *der Weg zur Hölle ist breit* – дорога в пекло широка; *das Leben ist j-m nicht mit einem Goldkamm durchs Haar gefahren* – життя пройшло по кому-н. не так, як гребінець по волоссю, життя його не милувало. А ось *життя* поєднане з *мистецтвом*: *das Leben ist eine Kunst* – життя – це мистецтво [3, т. 2, с. 15; 4, с. 236–237].

Внутрішня форма поданих нижче номінацій розглядається як компонент лексичного значення з денотативним компонентом. Тут відсутня образна мотиваційність, характер не визначає ні функціонування, ні смисловий розвиток слова, наприклад: **зрада** – *der Verrat: j-s Pläne verraten* – розголосити чийсь плани, зрадити, наприклад: *den Verrat benutzt man wohl, aber den Verräter liebt man doch nicht* – зраду використовують, але зрадника не люблять [5, с. 524]. **Безпека** – **Sicherheit**: *sich in Sicherheit wiegen* – вважати себе в безпеці; *sich in Sicherheit bringen* – рятуватися; *er ist seines Lebens nicht sicher* – його життя в небезпеці, він не впевнений у своєму житті; *davor ist niemand sicher* – від цього ніхто не застрахований [5, с. 348]. **Небезпека** – **Gefahr**: *Es ist die Gefahr im Anzug* – загрожує небезпека; *der Gefahr ins Auge sehen* – дивитися в очі небезпеці; *der Gefahr spotten* – нехтувати небезпекою; *etw. einer Gefahr aussetzen* – поставити щось під загрозу; *auf eigene Gefahr* – на свій страх і ризик; *auf die Gefahr hin* – з ризиком, ризикувати; *außer Gefahr sein* – бути поза небезпекою; *bei Gefahr* – у разі безпеки; *sich in Gefahr begeben* – ставити себе під небезпеку; *in Gefahr schweben* – бути в небезпеці; *in Gefahr kommen* – наразитися на небезпеку; *sich der Gefahr aussetzen* – опинитися в небезпечному становищі; *unter Gefahr seines eigenen Lebens* – під загрозою власного життя [5, с. 522]. **Ризик** – **Wagnis** – **Risiko**: *sich auf ein Wagnis einlassen* – йти на ризик; *waghalsig* – від-

чайдушний, ризикований; *ein Risiko eingehen (übernehmen)* – йти на ризик, ризикувати; *auf sein Risiko* – на свій страх і ризик; *risikobereit* – готовий йти на ризик; *risikofrei* – вільний від ризику; *risikoreich* – пов'язаний з ризиком; *einen Unfall riskieren* – ризикувати потрапити в катастрофу; *sein Leben riskieren* – ризикувати своїм життям, наважуватись на щось, ризикувати [5, с. 263]. **Обережність** – **Vorsicht üben** – бути обережним; *Vorsicht ist die Mutter der Weisheit* – насамперед обережність; *Vorsicht ist besser als Nachsicht* – *трічі одмірай, і раз утни* – якщо говорити про національно-культурний зміст ФО, а також про його перенесення, або втілення у знакові форми, то можна виокремити ФО, й фразеологічно-сигніфікативні ФО [

Висновки і пропозиції. Досліджуючи національно-культурний зміст фразеологічних одиниць у сфері духовної культури, ми робимо висновок, за яким система образів, закріплених у фразеологічному складі мови, є певною кумуляцією світобачення й пов'язана з матеріальною, соціальною чи духовною культурою даної мовної спільноти, а тому може засвідчувати її культурно-національний зміст, досвід і традиції. Фразеологічний склад, зокрема ментальної сфери, є найбільш прозорим для втілюваних лінгвістичними засобами концептів “мови” етнокультури, оскільки в образній основі фразеологізмів (зокрема, у символах, стереотипах) ми бачимо, чи відчуваємо характерологічні риси світосприйняття, світорозуміння певного етносу, які виступають складовою частиною понять “менталітет, мораль, життя, спосіб життя”.

ФО є, на наше переконання, необхідними для адекватного лінгвокультурологічного осмислення фактів мови й культури, взаємодії різних мовленнєвих структур у процесі комунікації носіїв різних лінгвокультур та для виявлення ізоморфних й аломорфних структурно-семантичних та образно-характерологічних особливостей знаків вторинної номінації. Це пов'язано насамперед з тим, що ФО виникають у національних мовах на основі такого образного представлення дійсності, яке відображає побутово-емпіричний, історичний чи духовний досвід мовного колективу, пов'язаний, безумовно, з його культурними традиціями, оскільки суб'єкт номінації в мовній діяльності – це завжди суб'єкт національної культури.

Отже, культурно-національна специфіка ФО повинна, на нашу думку, мати свій засіб утілення в їхню знакову організацію та свій спосіб маркування цієї специфіки. Таким засобом утілення культурно-національної специфіки ФО слугує образність (у тому числі й культурно марковані реалії), а способом маркування цієї специфіки є інтерпретація образності в знаковому культурно-національному просторі певного лінгвосоціуму. Цей напрям мовознавчих досліджень, який нині визначається як зіставно-лінгвокультурологічний [див., напр.: 2], виходить в основному з аспекту вивчення вираження ФО, близьких за значенням, розбіжностей у складі слів-компонентів, особливо культурно-маркованих.

Національно-культурний зміст фразеологізмів у сфері духовної культури показує, що багато ФО є характерними, вони багаті на свою

внутрішню форму на “свій внутрішній світ”. Оскільки в основі формування образно-мотиваційної бази ФО лежать особливості економічного розвитку країни, традиції, звичаї, то можна побачити спільні та відмінні риси при зіставленні німецьких та українських ФО, а відтак це втілено у парних символах, наприклад: *характер і особистість, дружба і симпатія, гордість і покірність; розум і дурість*.

У нашому дослідженні виступають національні мовні картини світу: німецької та української у сфері духовної культури. Вони обслуговують комунікативні потреби народів, що належать до різних лінгвокультур. Кожний етнос, використовуючи притаманні йому мовні та культурні форми, певним чином розвиває і деталізує національно-мовну картину світу, тим самим визначаючи своє національне обличчя.

Аналізуючи національно-культурний зміст ФО як лінгвокультурологічний матеріал, пошук зв'язку між образом, відбитим номінативною одиницею із символами, та іншими знаками національної та загальнолюдської культури, що засвоєна народом носієм мови є необхідним для з'ясування етнокультурних особливостей, потрібних для семантичного, структурного, функціонального аналізу, адже, система образних основ фразеологізмів є засобом втілення та накопичення основ культурно-національного світогляду й соціального досвіду етносу.

Як бачимо, аналіз типів фразеологічних одиниць засвідчив, що, багато німецьких та українських ФО є своєрідними й неповторними, вони являють собою віддзеркалення німецьких та українських традицій, німецької та української культури, дають уявлення про особливості способу життя німецького та українського народів. Фразеологічний склад, зокрема ФО у сфері духовної культури є найбільш прозорим для втілюваних лінгвістичними засобами концептів “мови” етнокультури, оскільки в образній основі фразеологізмів ми бачимо, чи відчуваємо характерологічні риси світосприйняття, світорозуміння певного етносу, які виступають складовою частиною понять “менталітет, мораль, життя, спосіб життя”.

На основі цього дослідження висувається і наступне, пов'язане передусім із технологією втілення експресії у зміст даного фразеологізма. Це означає, що за наявності у фразеологізмів експресії та культурно-національної специфіки, вони повинні мати свій засіб втілення в їхню знакову організацію та свій спосіб маркування цієї специфіки і експресивної сили. Таким засобом втілення культурно-національної специфіки фразеологізмів служить образність, а способом маркування цих якостей є інтерпретація образності в знаковому культурно-національному просторі даного мовного соціуму. Такого роду інтерпретація становить зміст експресивності, яку ми називаємо культурно-національною конотацією [1].

Список літератури:

1. Арутюнова Н. Д. О стыде и совести // Логический анализ языка: Языки этики. – М., 2000. – С. 54–78.
2. Каракевич Р. О. Типологічна характеристика артефактів і ментефактів у ФО німецької та української мов: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Роксоляна Орестівна Каракевич. – Рівне, 2012. – 222 с.
3. НУФС Німецько-український фразеологічний словник [уклад. В. І. Гавриць та ін.]. – В 2 т. – К. : Рад. школа, 1981. – Т. 1. – 416 с.; Т. 2. – 382 с.
4. СФУМ Словник фразеологізмів української мови [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
5. Das Große Deutsch-Russische Wörterbuch / O. I. Moskalkaja. – М., 2004. – Bd. 1. – 760 s., Bd. 2. – 680 s., Bd. 3. – 364 s.
6. Großes Wörterbuch. Redewendungen und Sprichtwörtliche Redensarten, 1995. – 446 s. / Redaktion: Christa Marsen, Dr. Hermann Ehmman.

References:

1. Arutyunova ND On shame and conscience // Logical analysis of language: Languages of ethics. – М., 2000. – P. 54–78.
2. Karakewich R. About Typological Characteristics of Artifacts and Mentefacts in the FO of German and Ukrainian Languages: diss. ... candidate filol sciences : 02.10.17 / Roksolyana Orestovna Karakiewicz. – Rivne, 2012. – 222 p.
3. NUUF German-Ukrainian phraseological dictionary [layout. V.I. Gavryts and others.]. – In 2 t. – K. : Rad. school, 1981. – T. 1. – 416 s.; T. 2. – 382 pp.
4. SFUM Dictionary of phraseologisms of the Ukrainian language [layout. V. Milonozhenko and others.]. – K. : Naukova Dumka, 2003. – 1104 p.
5. The Great German-Russian Dictionary / O. I. Moskalkaja. – М., 2004. – Vol. 1. – 760 p., Vol. 2. – 680 p., Vol. 3. – 364 p.
6. Big dictionary. Idioms and Proverbs, 1995. – 446 s. / Editing: Christa Marsen, Dr. Hermann Ehmman.